

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО», «ОБВИНУВАЧЕНИЙ» У ЧИННОМУ КПК ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Автори висвітлили своє бачення інституту притягнення особи як обвинуваченого, основних його понять, внесли пропозиції щодо правотворчого використання їх у чинному КПК та у проекті нової концепції Кримінально-процесуального кодексу України.

Інститут притягнення особи як обвинуваченого є стрижневим у кримінально-процесуальному праві, оскільки стосується ущемлення основних прав і свобод людини. На нього покладена законом функція уведення до сфери кримінально-процесуальних відносин такого учасника судочинства, який притягається до кримінальної відповідальності. Початковим етапом притягнення особи до кримінальної відповідальності, який охоплює досудове слідство, є винесення слідчим постанови про притягнення її у кримінальній справі в якості обвинуваченого. І, як показує аналіз наукових досліджень, практичної діяльності й законодавства, моментом притягнення до кримінальної відповідальності є пред'явлення обвинувачення особі у визначеному законом порядку.

Акт пред'явлення обвинувачення особі — це сукупність процесуальних дій, завдяки яким вона отримує висунуту державою в особі слідчого претензію про порушення нею кримінального закону. Разом з тим законодавець йому відводить роль, що не впливає на визначення статусу обвинуваченого (ч. 1 ст. 43 КПК), у чому, на наш погляд, і криється можливість порушення прав особи, яка притягується до кримінальної відповідальності.

З цього питання існують різні думки вчених, що, на нашу думку, і є наслідком невпорядкованості та колізій норм такого важливого інституту.

Обвинуваченому як суб'єкту кримінального судочинства присвятили свої дослідження видатні процесуалісти: в дореволюційний період І. Фойницький, Д. Тальберг, Л. Таубер та інші; радянські та вітчизняні вчені С. Альперт, В. Божьєв, І. Гальперін, К. Куценко, В. Даєв, Н. Калашнікова, В. Савицький, А.Я. Дубинський, В. Сербулов, П. Давидов, Лукашевич В.З., З. Зінатулін, О. Михайленко, В. Юрчишин, М. Дяченко, О. Ніколаєв та інші.

Обвинувачення як кримінально-процесуальну функцію досліджували видатні правознавці М. Духовський, М. Чельцов, І. Перлов, В. Фінько, В. Зеленецький, В. Іванов, В. Тадевосян, Я. Мотовиловкер, В. Нор, В. Півненко, С. Коновалов, В. Попелюшко та інші.

Питання щодо прав обвинуваченого у своїх працях висвітлювали В. Джига, Л. Кокорев, В. Лукашевич, І. Ростовщиков, М. Строгович та інші.

Дослідження науковців із зазначених питань є ґрунтовними і такими, що заслуговують на увагу, вони стосуються різних аспектів феномену притягнення особи як обвинуваченого.

Разом з тим, юридичною наукою поняття «притягнення особи як обвинуваченого», «обвинувачений», «притягнення до кримінальної відповідальності» все ж залишаються невизначеними, що простежується у дослідженнях науковців, у чинному кримінально-процесуальному законодавстві та проектах майбутнього КПК. Актуальність цієї теми полягає в порушенні проблеми наукового і законодавчого забезпечення природних прав, на честь, гідність та особисту недоторканність головного учасника кримінального судочинства — обвинуваченого, який притягується до кримінальної відповідальності.

Метою дослідження є вдосконалення норм інституту «Притягнення особи як обвинуваченого» відповідно до людиноцентристської спрямованості сучасної української юридичної науки і законодавства, усунення колізій та різночитань термінів «притягнення як обвинуваченого», «обвинувачений»; з'ясування їх лінгвістичного, юридичного змісту та значення для забезпечення прав обвинуваченого на початковому етапі притягнення його до кримінальної

відповідальності.

Вирішення цього завдання надало б можливість законодавцю чітко й недвозначно сформулювати і вибудувати норми інституту, який покликаний забезпечити законне і обґрунтоване притягнення особи до кримінальної відповідальності, та створення необхідних умов для реалізації нею своїх прав і обов'язків.

Так, під « притягненням особи як обвинуваченого », В. Шимановський, Л. Карнеєва, С. Шейфер, С. Єфімічев, Л. Маріупольський, О. Кучинська, Л. Лобойко та ін. розуміють винесення слідчим постанови про це (у разі наявності системи неспростовних доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою) та пред'явлення обвинувачення з виконанням передбачених законом процесуальних дій, пов'язаних з цим актом. Така позиція підтверджується загальною вимогою закону (ст. 5 КПК) про недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше ніж на підставах і в порядку, встановлених законом.

Інші вважають (і це відповідає вимогам ч. 1 ст. 43 КПК), що до цього поняття входить тільки винесення слідчим постанови про притягнення як обвинуваченого, а всі інші процесуальні дії: пред'явлення обвинувачення, роз'яснення його суті, роз'яснення процесуальних прав обвинуваченому, вручення копії постанови, складання про це протоколу та допит обвинуваченого є наслідками винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого (М. Михеєнко, В. Нор, Е. Коваленко, В. Малярєнко, Л. Удалова та ін.).

Аналізуючи кримінально-процесуальне законодавство, у контексті зазначеного інституту (глави III, XII КПК), можна дійти висновку про те, що така невизначеність набуття правового статусу обвинуваченого стосується природного права людини на честь, гідність, недоторканність. Так слідчий, вважаючи, що має у кримінальній справі достатньо доказів про вчинення злочину певною особою, виносить постанову про її притягнення як обвинуваченого (ст. 131 КПК). У відповідності до ч. 1 ст. 43 КПК особа з цього

моменту є обвинуваченим. Це рішення дає слідчому законні підстави для застосування щодо обвинуваченого заходів процесуального примусу, а саме: обрання запобіжного заходу, відсторонення від займаної посади (ст. 137 КПК); здійснення приводу у разі його неявки за викликом (ст. 136 КПК); встановлення його місцеперебування (ст. 137 КПК); (оголошення його розшуку (138 КПК) [2].

Виходячи з положення ч.1 ст. 43 КПК, особа з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого є обвинуваченим і набуває передбачених ч. 2 ст. 43 КПК прав: знати, в чому його обвинувачують; давати свідчення з пред'явленого йому обвинувачення або відмовитись давати свідчення й відповідати на запитання; мати захисника і побачення з ним до першого допиту; подавати докази; заявляти клопотання; ознайомлюватися після закінчення досудового слідства або дізнання з усіма матеріалами справи; брати участь у судовому розгляді в суді першої інстанції; заявляти відводи; подавати скарги на дії та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, судді та суду, а за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки [2].

Незважаючи на вимогу закону (133 КПК) про пред'явлення обвинувачення не пізніше двох днів від дня винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, закон допускає пред'явлення його і в інші строки:

- не пізніше явки обвинуваченого або його приводу;
- у відповідності до ч. 4 ст. 148 КПК при застосуванні запобіжного заходу до підозрюваного не пізніше десяти діб з моменту застосування запобіжного заходу.

Слід зазначити, що непоодинокі випадки, коли обвинувачення не пред'являється місяцями, роками у випадках:

- встановлення місця перебування обвинуваченого (ст. 137 КПК);
- оголошення розшуку обвинуваченого (ст. 138 КПК).

У такому разі закономірним є питання: як же особа, щодо якої слідчий

виніс постанову про притягнення як обвинуваченого і не пред'явив її, буде знати свій правовий статус, свої процесуальні права та користуватись ними? Спробуємо дати відповідь: Ніяк. Тому можливі випадки оголошення в розшук, обрання судом запобіжного заходу взяття під варту щодо осіб, не причетних до вчиненого злочину, що з'ясовується після розшуку і допиту таких обвинувачених. І це в той час, коли Конституція України проголошує: Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3) [1]. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст. 57) [1].

Наведене свідчить про: негуманність і репресивність змісту самого поняття обвинуваченого, зазначеного у ч. 1 статті 43 КПК; колізію між її частинами, статтею 5 КПК та зазначеними нормам Конституції України; фактичне порушення слідчим, прокурором і судом природних прав людини на її честь, гідність і недоторканість.

Вважаємо, що колізії можна усунути за умов визначення законом статусу обвинуваченого як: по-перше, особи, щодо якої слідчим винесена постанову про притягнення як обвинуваченого, і, по-друге, яка пред'явлена йому в установленому законом порядку. Це відповідало б загальним вимогам ст. 5 КПК.

Таке законодавче визначення поняття «притягнення як обвинуваченого», на наш погляд, гарантувало б обвинуваченому: можливість скористатися наданими йому законом правами; законне притягнення до кримінальної відповідальності та убезпечило б від безпідставного застосування заходів процесуального примусу.

Як зазначає Л. Карнесва: «Сутність притягнення як обвинуваченого полягає в тому, що в цей момент особа притягається до кримінальної

відповідальності [7,5]». Погоджуючись із думкою вченої, вважаємо за необхідне конкретизувати, що до змісту терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» відноситься і факт пред'явлення особі обвинувачення, оскільки було б нелогічно вважати, що особа притягується до кримінальної чи будь-якої іншої юридичної відповідальності, не знаючи за що. Підтвердженням цього є положення статей:

- 372 Кримінального кодексу України, якими передбачена кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої зацікавленості [8];

- ч. 2 ст. 246 Кримінально-процесуального кодексу України, яка передбачає повернення справи на додаткове розслідування за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб [2].

Це положення підтверджується і Рішенням Конституційного Суду України (за конституційним поданням МВС щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р., де зазначено: «Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину. Притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину» [4]. І доповнимо: а не з моменту винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого.

Таким чином, на нашу думку, «притягнення як обвинуваченого» передбачає:

- 1) винесення слідчим постанови про притягнення як обвинуваченого за наявності у кримінальній справі взаємопов'язаних між собою доказів, які переконують його у вчиненні злочину певною особою;

2) пред'явлення цієї постанови особі з дотриманням передбаченого законом порядку.

Ми не ставимо за завдання висвітлення підстав до притягнення особи як обвинуваченого, бо це тема для іншого дослідження. Разом з тим, оскільки ми вважаємо за необхідне включення до поняття «обвинуваченого» (ч. 1 ст. 43 КПК) і пред'явлення йому обвинувачення у встановленому законом порядку, це зобов'язує у загальних рисах його визначити.

З аналізу норм глави XII КПК, що стосуються інституту притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності, можемо дійти висновку щодо наявності загального, особливого та спеціального порядку притягнення особи як обвинуваченого [3].

Загальний порядок притягнення особи як обвинуваченого та деякі його особливості встановлюються у статтях КПК: 132 (постанова про притягнення як обвинуваченого), 133 (строк пред'явлення обвинувачення), 140-142 (відповідно: порядок пред'явлення обвинувачення, зміна і доповнення обвинувачення, роз'яснення обвинуваченому його прав на слідстві).

Особливий порядок притягнення як обвинуваченого передбачений статтями КПК: 144 (пред'явлення обвинувачення глухим, німим, сліпим, а також особам, які визнані обмежено осудними та їх допит); 251 (притягнення до кримінальної відповідальності у справах приватного обвинувачення); 426 (порядок надіслання до суду матеріалів і протоколу про обставини вчиненого злочину); 430 (порушення справи прокурором за злочин, щодо якого здійснювалося провадження за протокольною формою); 438 (пред'явлення обвинувачення і допит неповнолітнього обвинуваченого).

Спеціальний порядок притягнення як обвинуваченого КПК України безпосередньо не визначений. Разом з тим він регламентується Конституцією України та окремими Законами.

Наприклад, статті Конституції, зокрема, 80 зазначає, що народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані; 105, яка визначає

недоторканність Президента України; 111, яка визначає порядок усунення Президента з посади у порядку імпічменту.

До Законів, які визначають спеціальний порядок притягнення як обвинуваченого, слід віднести такі:

- Про статус народного депутата України. Від 17.11.1992 р.; (Про недоторканність народних депутатів);
- Про вибори народних депутатів. Від 29.09.1997 р. № 541/97-ВК;
- Про статус суддів. Від 15.12.1992 р. (Про недоторканність суддів);
- Про уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Від 23.12.1997 р. [1].

У Рішенні Конституційного Суду України від 27.10.1999 р. щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 Конституції України зазначено: «Притягнення особи як обвинуваченого» означає «притягнення особи до кримінальної відповідальності». Разом з тим до змісту терміна «притягнення до кримінальної відповідальності» відноситься факт пред'явлення особі обвинувачення. Підтвердженням того є положення статті 372 Кримінального кодексу України, в якій передбачена кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої зацікавленості.

Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину. Притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [4].

Тобто у даному випадку йдеться про те, що особа вважається притягнутою як обвинувачена до кримінальної відповідальності, якщо винесена постанова про притягнення як обвинуваченого їй пред'явлена.

Як зазначено у Новому тлумачному словнику української мови: «Притягати, притягувати, притягти» переважно у сполучені із «ся» вживається

як притягатися, притягуватися, притягтися до суду, до відповідальності, примушувати кого-небудь відповідати за свої вчинки [5].

Тобто зміст понять «притягнення особи як обвинуваченого», «притягнення до кримінальної відповідальності» слід розуміти як здійснювану визначеними законом особами кримінально-процесуальну діяльність, кінцевою метою якої є понесення кримінальної відповідальності особою, визнаною судом виною у вчиненні злочину. Свідченням цього є те, що і лексично термін «притягнення» означає дійство, що триває, процес. За великим рахунком, притягнення як обвинуваченого до кримінальної відповідальності (бо притягуватись треба до чогось) здійснюється впродовж усього досудового слідства і до набрання вироком законної сили, тобто має стадійний характер. Так, після призначення справи досудового розгляду, у судовому розгляді і до набрання обвинувальним вироком законної сили обвинувачений притягуватиметься до кримінальної відповідальності як підсудний. Після набрання обвинувальним вироком законної сили і звернення його для виконання, підсудний набуває статусу засудженого, і такого, що підданий кримінальному покаранню.

Звернувшись до глави 12 КПК, яка регулює притягнення особи як обвинуваченого, бачимо, що законодавець цьому важливому інституту належної уваги не приділив, що видно навіть з її назви «Пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого» [2].

На нашу думку, назва глави не відображає центральної ідеї інституту, суть якої полягає у «Притягненні особи як обвинуваченого до кримінальної відповідальності», як доцільно було б її назвати .

Зміст глави не розкриває понять «обвинуваченого», «притягнення як обвинуваченого», односторонність яких ми розкрили вище, «притягнення до кримінальної відповідальності»; не визначає спеціального порядку притягнення як обвинувачених осіб, які мають статус недоторканності, що слід врахувати при створенні нового КПК.

Не кращим чином впорядкована і відповідна глава Проекту КПК,

прийнятого Верховною Радою України у першому читанні 15 грудня 2005 року, яка називається «Притягнення як обвинуваченого, пред'явлення обвинувачення та зміна обвинувачення» та має ті ж недоліки, як і глава 12 чинного КПК [6].

Таким чином, з метою застосування у правотворчій діяльності, пропонуємо:

1. Главі 12 КПК та відповідній главі проекту КПК дати назву «Притягнення особи як обвинуваченого до кримінальної відповідальності».

2. Статтю 131 КПК та відповідну статтю Проекту КПК викласти у такій редакції: «Притягнення як обвинуваченого до кримінальної відповідальності».

За наявності у кримінальній справі взаємопов'язаних між собою неспростовних доказів, які переконують про вчинення злочину певною особою, слідчий виносить постанову про притягнення цієї особи як обвинуваченого.

Постанова про притягнення особи як обвинуваченого повинна бути обов'язково пред'явлена особі, щодо якої вона винесена з дотриманням передбаченого законом загального, особливого чи спеціального процесуального порядку.

3. Частину 1 статті 43 КПК та відповідну статтю проекту викласти у такій редакції: «Обвинуваченим є особа, щодо якої в установленому цим Кодексом порядку винесена постанову про притягнення як обвинуваченого і якій пред'явлене обвинувачення у встановленому законом порядку. Після призначення справи досудового розгляду обвинувачений називається підсудним. Після винесення судом обвинувального вироку і набрання ним законної сили особа вважається винною у вчиненні злочину і засудженою. Після винесення виправдувального вироку особа визнається невинною, виправданою судом та такою, яка підлягає реабілітації».

4. Визначити у главі спеціальний порядок притягнення як обвинуваченого особи, яка має статус недоторканності чи інші процесуальні преференції.

Таким чином, вважаємо, що упорядкування норм інституту «Притягнення особи як обвинуваченого», визначення його істинної суті; усунення колізій

забезпечить однозначне їх тлумачення, ефективно застосування у практичній діяльності та буде надійною гарантією від безпідставного винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, про наявність якої особа може і не знати, а у зв'язку з цим і не реалізувати своє право на захист від пред'явленого обвинувачення та інші права, які надаються їй законом.

Література.

1. Конституція України: Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України — 1996. — № 30 (зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 08.12.2004 р. № 2222-IV).
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. Станом на 1 вересня 2008 року. — Харків: Одісей, 2008.
3. Коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Під редакцією В.Т. Малярєнка та В.Г. Гончарєнка. Видання п'яте перероблене і доповнене. — К: Юрисконсульт, КНТ. — 2008 — С. 89.
4. Рішення Конституційного Суду України (за конституційним поданням МВС щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27.10.1999 р. Офіційний вісник України від 19.11.1999, № 44 стор. 71, код акту 12591/1999.
5. Новий тлумачний словник української мови: У трьох томах. Видання друге, виправлене. // Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. — К.: Видавництво «Аконіт», 2008. — Т. 2. — С. 924.
6. Проект Кримінально-процесуального кодексу України. Прийнятий постановою Верховної Ради України від 15.12.2005 року № 3228-1 V. — С. 297.
7. Карнєєва Л.М. Особенности предъявления обвинения и допроса обвиняемого в условиях деятельности органов внутренних дел. — М., 1989. — С. 47.
8. Кримінальний кодекс України. Офіційне видання. — К.: Парламентське видавництво, 2001. — С. 143.